

УДК 376.091.33-027.22-056.36:793.7(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-1241-1250](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1241-1250)

Степанова Наталія Михайлівна кандидат філософських наук, доцент, заступник з наукової роботи директора ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (095) 339-47-22, <https://orcid.org/0000-0002-6842-629X>

Литвин Інна Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (093)403-57-81, <https://orcid.org/0000-0002-8946-1449>

Басанська Тетяна Іванівна магістр спеціальності «012 Дошкільна освіта та дефектологія», Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (096)864-15-99

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИКИ СЕНДПЛЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Численні спостереження педагогів і психологів за дітьми дошкільного та шкільного віку, вказують на збільшення кількості таких, у кого лікарі діагностують психічні порушення. Найрозповсюдженішим з них є затримка психічного розвитку (ЗПР). Це «гранична» форма порушення індивідуального розвитку особистості. За певних психолого-педагогічних втручань можна повернути дитину в соціальну дійсність, як повноправного її члена, натомість, пасивність батьків та педагогічних працівників може призвести справді до тяжкої хвороби, а саме, «розумової відсталості».

Автори статті зазначають, що серед багатьох способів і різноманітних підходів у подоланні ЗПР, вагоме місце займають техніки арт-терапії. Вже сам термін поєднує дві складових – мистецтво й лікування або догляд. Як показує практика, використання елементів мистецтва дає чудові результати в психологічній корекції та психотерапії різних психічних порушень. «Лікування мистецтвом» дозволяє зняти напругу й стрес, подолати внутрішню дисгармонію, тривожність, страх, зняти замкненість, подолати апатію, відновити ресурсність людини в різному стані чи настрої.

У статті особлива увага приділена практичним порадам щодо використання однієї з методик арт-терапії – сендплей. З наймолодшого віку діти люблять бавитися піском, роблять різні відбитки на ньому чи ліплять

«пасочки». Відмічено, що пісок досить легкий для творчості матеріал, який не можна побити, зламати чи пошкодити. Справді його доцільно використовувати в процесі розвиваючих занять із корекції психічних порушень, а саме для дітей із ЗПР. Створивши атмосферу безпеки, комфорту, дозволеності, ми поступово налагоджуємо позитивний емоційний контакт із дитиною, розвиваючи її цікавість, збагачуємо її враження від арт-дії з піском. У такому використанні пісок може стати «провідником» виразу емоцій, почуттів, переживань дитини, де вона є такою, як їй зручно. Проте у такій взаємодії дитина проявляє емоційно-вольові зусилля, а від так вивільняється заблокована енергія й відбувається зцілення.

Ключові слова: арт-терапія, методика Сендплей (Sand Play), затримка психічного розвитку у дітей.

Stepanova Nataliia Mykhaylivna Candidate of Philosophical Sciences, Docent, deputy for scientific work of the director of the Educational and Scientific Institute of Pedagogical Education, Social Work and Art Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, blvd. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (095) 339-47-22, <https://orcid.org/0000-0002-6842-629X>

Lytvyn Inna Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Primary Education, Social Work and Art Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, blvd. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18031, tel: (093)403-57-81, <https://orcid.org/0000-0002-8946-1449>

Basanska Tatiana Ivanivna Master of specialty "012 Preschool education and defetology", Institute of Pedagogical Education, Social Work and Art Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 18031, Cherkasy, blvd. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18031, tel: (096)864-15-99

USING THE SAND PLAY TECHNIQUE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION

Abstract. Numerous observations of children by teachers and psychologists, starting from the youngest age, indicate an increase in the number of those who are diagnosed with mental disorders. The most common deviation is a delay in the child's mental development. This is not yet a disease, but a "borderline" form of violation of a personality's development. It is possible to return a child to the social reality as a full-fledged member of it with the help of certain psychological and pedagogical interventions but on the other hand, pedagogical passivity can actually lead to illness.

The authors of the article mention that among many methods and various approaches in overcoming mental retardation, art therapy techniques occupy an important place. The term itself combines two components - art and treatment or care. A practice shows that using of art elements gives excellent results in psychological correction and psychotherapy of various mental disorders. "Art therapy" allows you to relieve tension and stress, overcome internal disharmony, anxiety, fear and apathy, remove isolation and restore a person's resourcefulness in different states or moods.

In the article, special attention is paid to practical advice of using one of the art therapy methods – sand play technique. From a very young age children like to play with sand, make various traces on it or sculpt "pasochky". It is noted that sand is a light material for creativity, which cannot be beaten, broken or damaged. Indeed, it is advisable to use it in the process of developmental classes for the correction of mental disorders, especially for children with mental retardation. Having created an atmosphere of safety, comfort and permissiveness, we gradually establish a positive emotional contact with a child, developing his or her curiosity and enriching his or her impression of art activities with sand. In this way, sand can become a "conductor" for the expression of the child's emotions, feelings and experiences, where he(he) remains himself(herself). The following interaction gives a chance the child to show his(her) emotional and volitional efforts, the blocked energy is released and recovery takes place.

Keywords: art therapy, Sand Play technique, delayed mental retardation.

Постановка проблеми. Одним із найголовніших завдань, яке стоїть перед сучасною освітою є розвиток особистості дитини в усіх її сферах. Це означає, що з наймолодшого віку ми маємо приділяти увагу всебічному розвитку дитини, не віддаючи перевагу ні фізичному, ані розумовому. Адже для формування особистості однаково важливими є як фізичні можливості особи, так і її інтелектуальні здібності, комунікативні навички, духовні якості, ціннісні переконання, уміння проявляти емоції та управляти ними.

Як правило, більшість порушень у фізичному розвитку дитини можна діагностувати з наймолодшого віку за такими показниками, як вага, зріст, гармонійна побудова тіла та ін. Натомість психічні порушення на перших місяцях життя виявити практично неможливо. Лише в ході дорослішання дитини, за умови уважного спостереження, їх можна констатувати й тільки тоді працювати над їх усуненням. І в таких випадках дуже важливо, щоб із дитиною працював фахівець, який мав би відповідну освіту та не втратити дорогоцінний час.

Психічний розвиток дитини є надзвичайно складним процесом дозрівання й становлення особистості, де взаємодіють різноманітні психічні

функції: координація, увага, пам'ять, мислення, емоції, мова тощо. Будь-які незначні їх порушення від норми ведуть до встановлення діагнозу – затримка психічного розвитку (ЗПР). Ще однією проблемою в цій площині є те, що до тепер не існує як чітких діагностичних рамок ЗПР, так і єдиної думки про вік, до якого правомірний цей діагноз. Більшість психіатрів, педіатрів зупиняються на дошкільному та ранньому шкільному віці (до 8-ми років). У старшому віці за наявних порушень вже можуть ставити діагноз – розумова відсталість.

Саме тому так важливо не допустити помилки при діагностиці затримки психічного розвитку в дітей. І в продовження – правильно організувати психолого-педагогічну допомогу й супровід таких дітей, підібрати методики, які б усунули чи компенсували психічні порушення. Вчасно надана допомога й правильно підібрані методики дозволять створити особливе освітнє середовище для дітей із ЗПР, уникнути їх дезадаптації, нададуть можливості для вільної соціалізації в колективі однолітків і гармонійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Затримка психічного розвитку дітей є предметом дослідження як лікарів, так і педагогів та психологів. Досліджуючи психічний розвиток дітей від народження до трьох років, болгарська вчена Василка Манова-Томова досягла значних результатів у виявленні дитячих психічних порушень. Її дослідження тривали більше 20 років, протягом яких вчена запропонувала ведення індивідуальних карток та індивідуальних графіків роботи в кожному окремому випадку.

Клінічні дослідження дітей із затримкою психічного розвитку, описані в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених (Л. Андрусишин, А. Венгер, О. та С. Вінокурових, І. Марковської, А. Обухівської, М. Певзнер, С. Тарасюк, Г. Якимчук та ін.) і стосуються особливостей розвитку мотиваційної та емоційно-вольової сфери дітей, а саме порушення мовлення.

Проте наші розвідки щодо виявлення психічних порушень у дітей вказують на те, що ці питання й нині залишаються мало вивченими. Постійно з'являються нові теми, які недостатньо описані, але можуть бути цікавими для вивчення щодо усунення порушень у дітей із ЗПР. Серед таких є опис і застосування методик арт-терапії, а саме пісочної, відомої під назвою сендплей (Sand Play).

Мета статті – проаналізувати особливості застосування методики сендплей у роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз останніх нормативних документів у сфері освіти вказує, що сучасний заклад має створити таке освітнє середовище, яке б задовольняло індивідуальні особливості кожної дитини,

при чому це завдання переплітається з поняттями «інклюзивне навчання» та «надання якісних освітніх послуг» [3].

Якщо кілька десятків років тому діти з особливими освітніми потребами швидше були «винятком» у дитячому колективі, а ніж практикою, то сьогодні майже третина дітей підпадає під таку класифікацію, а від так потребує інклюзивного навчання.

За дослідженнями психіатрів і педіатрів у дітей, яким ставлять діагноз «затримка психічного розвитку», відбувається порушення як у сповільненості зрілості емоційно-вольової сфери, так і в сфері нейродинамічних і енцефалопатичних процесів. Такі діти мають знижену концентрацію уваги, нестійку пам'ять, незрілість мислення відповідно своєму фізичному вікові, швидку втомлюваність тощо [1, с. 634].

Досить великою педагогічною проблемою є своєчасне виявлення таких порушень. Саме тому вдаємося до деяких порівнянь, щоб окреслити «психологічний портрет» дитини: «що має бути» і «як є». Для прикладу зупинимося на дитині 6-ти років, це період закінчення дошкільного віку й початок молодшого шкільного.

Як ми вже зазначали, що гармонійний розвиток людини поєднує кілька сфер: *фізичну, когнітивну та психосоціальну* (див. Схему 1).

За даними досліджень Інституту охорони здоров'я дітей та підлітків АМН України середній зріст шестирічних хлопчиків має становити 119,2 см, дівчаток 119,1 см. Середня маса тіла – 22,4 кг (хлопчики), 21,8 кг (дівчатка) [4, с. 136]. Зрозуміло, що це більше унормовані показники, й на практиці можуть бути певні відхилення від норми, проте невеликі.

Розвиток людини за сферами

Схема 1. Розвиток людини за сферами

У 6-ти річному віці фізично розвинена дитина швидко рухається, стрибає, бігає. У неї достатньо розвинена спритність, вона вміло грає м'ячем, катається на роликах, двоколісному велосипеді, хоча деякі рухи дрібної моторики потребують вдосконалення (наприклад, писання літер, вирізання за лекалом ножицями тощо).

Проте, якщо є порушення в фізичному розвитку, то, на жаль, це не проходить осторонь психіки дитини. Якби ми не підтримували дитину, в якій немає верхньої кінцівки чи є патологія на обличчі, це безперечно впливає на формування її поглядів, самооцінки, рівень соціалізації. Натомість, особливі фізичні здібності, врода можуть допомогти дитині само виразитися й бути впевненою в своїх силах.

Когнітивна сфера дитини 6-ти років характеризується розвинутою пам'яттю й увагою. У цьому віці діти можуть запам'ятовувати невеликі тексти (до 3-5 речень) і їх переказувати. Рахують до 10-ти, нормою вважається повторення ланцюжків слів до 6-8.

Що стосується мислення, то дитина може ставити запитання й відповідати на них (наприклад, бесіда за ілюстрацією). Діти мають вміння класифікувати предмети чи явища, знаходити спільне й відмінне, уявляти й навіть фантазувати. Також 6-річні діти мають уявлення про навколишній світ, розрізняють світ природи й суспільне оточення. Можуть будувати короткі описи про дерево, квітку, тварину (на вибір); знають що таке сім'я, з кого вона складається, обізнані з професіями, правилами й нормами поведінки в громадських місцях тощо.

Діти з затримкою психічного розвитку в більшості випадків самостійно не зможуть з ним справитися. Як правило, неможливість концентрації уваги на будь-якому предметі, відволікання на сторонні фактори впливають на пам'ять дитини. Вона є «мозаїчною», дитині постійно потрібно нагадувати самі прості речі.

Не стійкість уваги й пам'яті призводять до мовленнєвих труднощів. Діти з ЗПР погано вимовляють звуки, роблять помилки в вимові слів, мають бідний словниковий запас. Відповідно, їм важко побудувати кілька зв'язних речень, а самі речення характеризуються порушеною граматичною будовою.

Мислення в таких дітей, як правило, наочно-дійове. Якщо з 5-ти років в дітей ми можемо розвивати логічне, критичне мислення, то діагноз – ЗПР – не дозволяє це робити. Діти можуть бути як надмірно емоційними, так і проявляти байдужість, пасивність. Вони практично не запам'ятовують правила чи норми, що є перешкодою в залученні їх до ігор, а від так гальмуються процеси соціалізації, що веде до труднощів у комунікації.

З'ясовуючи зміст дефініції «затримка психічного розвитку», ми будемо послуговуватися визначеннями, запропонованими двома амери-

канськими асоціаціями, які є адептами у цій сфері. Вони наразі вважаються «золотим стандартом» й регулярно використовуються фахівцями при оцінці розумової відсталості у дітей. Отже, затримка психічного розвитку є першим діагнозом у класифікації розумової відсталості й може бути застосована лише у дитячому віці. Вважається «легкою формою, що супроводжується незначними обмеженнями в спілкуванні, самообслуговуванні, побуті; слабо розвинених соціальних та міжособистісних навичках; недостатніх функціонуванні навичок навчання, організації відпочинку, збереженні здоров'я та безпеки» [6, с. 30]. У підтвердження такого визначення автори дають широкий перелік різних IQ-тестів, які оцінюють інтелект дитини й окреслюють її психічні можливості.

Спостереження за поведінкою дітей, яким ставлять діагноз ЗПР, дає нам підстави вирізнити кілька характерних особливостей:

- такі діти відрізняються від своїх однолітків наївністю, несамостійністю, їм важко дотримуватися правил і норм поведінки. Проте люблять гратися, хоча ігри з чітко встановленими правилами їм недоступні;
- їм важко організувати власну цілеспрямовану діяльність, їх важко вмотивувати, й переконувати. Їх більше цікавить сам процес, а ніж отримані результати;
- вони повільно сприймають і переробляють інформацію, потребують кілька разового повторення правил, розгорнутих інструкцій та наочних прикладів. Недорозвинене словесно-логічне мислення ускладнює їх освітній процес у загальній групі однолітків;
- вони швидко стомлюються, а від так мають низький рівень працездатності;
- багато хто з таких дітей починає порівнювати себе з іншими й усвідомлювати свою неспроможність у колі однолітків. Тоді виникає почуття невпевненості в собі, страх перед покаранням, бажання займатися такими видами діяльності, які не потребують великих емоційно-вольових зусиль [2, с. 392].

Без сумніву, корекція подібних порушень має проводитись тривало із залученням спеціалістів. І на перший план допомоги таким дітям може прийти психолого-педагогічна корекція арт-терапією, зокрема пісочною.

Арт-терапія в дослівному перекладі – це «лікування мистецтвом», де арт-засоби використовуються не стільки для діагностики, скільки для спілкування, вираження особистості, зняття емоційної напруги, подолання стресу, страхів тощо [2, с. 293]. Від сучасного мистецтва арт-терапію відрізняє те, що для неї важливий насамперед процес творчості і немає особливої потреби у спеціальних навичках. Говорячи про творчість із погляду арт-терапії, увага акцентується не на загальноприйнятому розумінні – процес створення нових матеріальних та духовних цінностей, – а розглядається в

площині розширення своїх особистісних кордонів, пробудження активності, спрямованої на реалізацію творчих можливостей.

Здавна пісок використовувався людиною в різних видах діяльності. Це є незамінний матеріал для будівництва, виготовлення скла й порцеляни. Але з дитинства кожний із нас грався цим чудовим мінералом. Приємний на дотик, досить легкий у використанні, сипучий, гігроскопічний, навіть різний за кольором – все це про пісок, що робить його захоплюючим ігровим матеріалом.

Граючись в пісок, можна вивільнити заблоковану енергію й активізувати приховані можливості людської психіки. Першим, хто зробив такі психічні висновки, був Карл Густав Юнг, швейцарський психолог, психоаналітик, засновник аналітичної психотерапії [5, с. 166].

Наприкінці 20-х років ХХ століття, англійська психологиня Маргарет Ловенфельд, засновниця Лондонського Інституту дитячої психології, використала ігри з піском, додавши до них фігурки й воду. Діти, з якими вона працювала, швидко освоїли нові забави. Граючись у пісочниці, вони стали будувати в ній те, що називали «Мій світ». Таким чином, з'явилася нова методика, яка отримала назву «Техніка Миру» («World Technique») [5, с. 167].

Наприкінці 50-х років ХХ століття швейцарська дитяча психотерапевт Дора Калфф, поєднавши дослідження К.Г. Юнга та практики М. Ловенфельд, започаткувала новий психотерапевтичний напрямок – сендплей (Sandplay), відому сьогодні, як пісочна терапія [1, с. 635].

Методика сендплей є одним із напрямків немедичної психотерапії. Це особливий спосіб спілкування зі світом та самим собою, що допомагає зняти внутрішню напругу, знайти рівновагу на несвідомо-символічному рівні, чим підвищити впевненість у собі та відкрити нові шляхи розвитку. Пісок – це природний матеріал, кварц, що складається з найдрібніших часточок – піщинок, робота з якими активізує чутливі точки на кінчиках пальців та нервові закінчення на долонях, що позитивно позначається на роботі всіх внутрішніх систем організму людини.

Для організації самої гри потрібні пісочниця, пісок і набір фігурок. Це можуть бути фігурки людей, тварин, птахів, казкові персонажі. Фігурки мають бути з різних матеріалів: дерева, глини, пластмаси, металу, скла тощо. Вони можуть бути великими й дрібними, кольоровими чи безбарвними, доречно використовувати імітації, або ж натуральні природні матеріали (наприклад, жолуді, каштани, шишки, мушлі, горіхи та ін.).

Як ми вже зазначали, що ігрова діяльність дітей із ЗПР характеризується істотними труднощами, що проявляється в створенні уявної ситуації та прийняття певної ролі. Такі діти потребують обов'язкової участі дорослого. То «гра в пісок» дозволяє дитині бути самостійною й самодостатньою, проявляти власне бачення й ініціативу. Тут немає «правильного» й «неправильного», дитина нічого не зламає й не пошко-

дить, вона себе відчуває вільною й впевненою. Саме так проявляється терапевтичний ефект.

Організація ігор у пісочниці синтезує візуальні, звукові, світлові, мовні та художні знаки, створюючи художній образ реальності. Ключове значення даного методу полягає в поєднанні невербальної (процес побудови композиції) та вербальної (оповідання про готову композицію, твір історії або казки, що розкриває зміст композиції) активності дитини.

Також звернемо увагу, що потрібно створити певні умови для організації занять за методикою сендплей. Серед таких назвемо:

- раннє втручання, оскільки від цього залежить ефективність корекції (одна з найважливіших умов);
- формування програми корекційно-розвиткової роботи (допомоги) з врахуванням індивідуальних особливостей дитини з ЗПР;
- добір видів ігор з конкретною дитиною, враховуючи її вікові особливості, інтереси та вподобання, наявність відповідних іграшок;
- мотивація та стимулювання зацікавленості дитини до того, що вона робить;
- постійне спілкування з дитиною (бажано на цікаву для неї тему, акцентуючи на зосередженні уваги, запам'ятовуванні, розв'язанні простих розумових завдань);
- підтримання активності дитини з використанням методів технології «Навчання як успіх» (хвалимо за зусилля, пророблену роботу, отриманий результат тощо);
- заохочення до чуттєвого пізнання світу, оскільки початком формування вищих психічних функцій є саме чуттєве ставлення до оточуючого навколишнього середовища [6, с. 32].

Використання методики сендплей сприяє розвитку зорового сприйняття, зорово-моторної координації, образного мислення, просторових уявлень дітей із ЗПР. У корекційно-розвитковій роботі використовуються різні вправи:

- маніпуляції з піском (стиснути його в кулаці, розтиснути, насипати доріжки, зліпити пасочку тощо);
- пошук у пісочниці предметів;
- пошук предметів, розташованих у певному місці (за зоровою схемою чи словесною інструкцією);
- конструювання із піску;
- малювання піском та на піску;
- експериментування;
- складання візерунків на піску та ін.

Висновки. Таким чином, використання у практиці з дітьми з затримкою психічного розвитку методики арт-терапії сендплей сприяє розвитку сенсорних здібностей, предметно-практичних маніпуляцій, тонкої моторики, пізнавальної та мовної активності. Пісок викликає приємні відчуття в пальцях та кистях, завдяки чому в дитини виникає ідеальний тактильний та кінестетичний досвід. При роботі з піском створюється додатковий акцент на тактильну чутливість, а також сенсорний розвиток дитини. Внаслідок роботи з застосуванням сендплей спостерігається значна позитивна динаміка в усіх сферах розвитку дітей із ЗПР.

Перспективи подальшого наукового дослідження цієї проблематики вбачаємо у вивченні досвіду використання інших технік арт-терапії в роботі з дітьми із ЗПР.

Література:

1. Войцеховська О.В. Піскова терапія як форма психологічної допомоги дітям та дорослим. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 634–637.
2. Горшкальова Т. Арт-терапія як метод психокорекції та інноваційних психолого-педагогічних технологій особистості. *Грааль науки*. 2021. № 10. С. 392–395. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.11.2021.078>
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Пасічник В. М., Згоба В. Л. Оцінка психічного розвитку дітей дошкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2019. Вип. 2 (108). С. 135–140.
5. Потюк С. Сендплей як чинник формування здорового способу життя. *Молодь і ринок*. 2022. № 2 (200). С. 166–169.
6. Tylanda B., Beckett J., Barrett R. Assessing Mental Retardation Using Standardized Intelligence Tests International. *Review of Research in Mental Retardation*. Vol. 34, 2007. Pp. 27–97. [https://doi.org/10.1016/S0074-7750\(07\)34002-0](https://doi.org/10.1016/S0074-7750(07)34002-0)

References:

1. Voitsekhovska, O.V. (2018). *Piskova terapiia yak forma psykholohichnoi dopomohy ditiam ta doroslym. [Sand therapy as a form of psychological help for children and adults]*. *Molodyi vchenyi*, 4 (56), 634–637. [in Ukrainian].
2. Horshkalova, T. (2021). *Art-terapiia yak metod psykhokorektsii ta innovatsiinykh psykholoho-pedahohichnykh tekhnolohii osobystosti. [Art therapy as a method of psychocorrection and innovative psychological and pedagogical technologies of personality]*. *Hraal nauky*, 10, 392–395. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.11.2021.078> [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"]*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
4. Pasichnyk, V. M. & Zghoba, V. L. (2019). *Otsinka psykhichnoho rozvytku ditei doshkilnoho viku. [Assessment of mental development of preschool children]*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, 2 (108), 135–140.
5. Potiuk, S. (2022). *Sendplei yak chynnyk formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia. [Sandplay as a factor in the formation of a healthy lifestyle]*. *Molod i rynok*, 2, (200), 166–169. [in Ukrainian].
6. Tylanda, B., Beckett, J. & Barrett, R. (2007). *Assessing Mental Retardation Using Standardized Intelligence Tests International*. *Review of Research in Mental Retardation*. Vol. 34, 27–97. [https://doi.org/10.1016/S0074-7750\(07\)34002-0](https://doi.org/10.1016/S0074-7750(07)34002-0)